

*Іван Ярославович Дзира,
кандидат філологічних наук, доктор історичних наук, професор,
професор кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну,
Київський національний університет технологій та дизайну
(Київ, Україна)*

ORCID: 0000-0001-6326-3594

e-mail: dzyraivan@ukr.net

ТЕСТАМЕНТИ ЛЮБЕЦЬКИХ МІЩАН ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО Й ПАМ'ЯТКИ СПРАВОЧИНСТВА ГЕТЬМАНЩИНИ

Мета роботи. Визначення інформативного потенціалу тестаментів любецького міщанства козацької доби, а також особливостей укладання даного виду документів. **Методологія** передбачає застосування історико-логічного, порівняльного та емпіричного методів дослідження, а також прийомів палеографічного аналізу. **Наукова новизна** статті обумовлюється тим фактом, що тривалий час тестаменти жителів міст української гетьманської держави, зокрема й Любеча, залишалися малодослідженими. Йдеться як про з'ясування можливостей їх джерельно-інформаційного потенціалу, так і про розгляд процесу уніфікації формулярів і структури тексту документів. Тому виконаний автором джерелознавчий аналіз допоможе тим науковцям, які займаються вивченням історії міст Гетьманщини в цілому й Чернігово-Сіверщини зокрема. **Висновки.** Охарактеризовані документи є важливим історичним

джерелом, що дає змогу відтворити різні сторони суспільного й буденного життя мешканців міста Любеча у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. Джерельно-інформаційний потенціал тестаментів можна з успіхом залучати при вивченні соціально-економічної історії Любеча, норм тогочасного спадкового права, культурно-побутових умов, генеалогії окремих міщанських родів, регіональної топоніміки і навіть для окреслення менталітету укладачів. Формуляр заповітів любецьких міщан містить усі основні клаузули, що були притаманні для відповідних ділових паперів ранньомодерної доби, за винятком аренги. Наявність деяких типових кліше, що на середину XVII ст. уже втратили свою чинність, свідчить про консервативний характер регіонального діловодства.

Ключові слова: Гетьманщина, заповіт, Любеч, міщани, спадкоємці, тестатор, тестамент, формуляр.

Актуальність теми дослідження обумовлена недостатністю вивчення складених у міщанському середовищі Гетьманщини тестаментів, що є важливим історичним джерелом приватно-правового походження. Аналіз тестаментів любецьких міщан сприятиме повнішому й об'єктивнішому висвітленню соціально-економічної й культурно-побутової історії міського населення як Гетьманщини в цілому, так і Чернігово-Сіверщини зокрема.

Аналіз досліджень і публікацій. До вивчення одного з найпоширеніших різновидів приватно-правових документів – тестаментів, що були складені на теренах української гетьманської держави, вітчизняні науковці упродовж XIX–XX ст. зверталися лише епізодично. Справжній спалах інтересу до тестаментів Гетьманщини спостерігаємо лише з початком нинішнього століття. Результатом проведеної роботи є низка статей та археографічних публікацій Ірини, Ігоря, Олени, Володимира Кривошей, Алли Попружної (Барловської) [1–7], Сергія Павленка [8, с. 965–1007] та ін. Однак у полі зору дослідників перебувають передусім тестаменти козацької старшини й духовенства, у той час як заповітам жителів міст приділяється значно менше уваги. Не є винятком із загальної тенденції й заповіти любецького міщанства. Так, О. Кривошея стисло переказала основний зміст тестаментів двох любечан [4, с. 85], В. Кривошея згадав духівницю Семена Бубельника [9, с. 272], а Ю. Мицик та І. Тарасенко повідомили про обставини укладання заповіту Павла Помаза [10, с. 91]. Публікацію заповітів любецьких міщан започаткував наприкінці XIX ст. О. Лазаревський. До великої збірки «Любецкий архив графа Милорадовича» він умістив заповіти Оксини Потапихи Кезихи й Дмитра Козачка [11, с. 231–232, 248–250]. У 2016 р. сучасні дослідники Ю. Мицик та І. Тарасенко видали заповіт Павла Помаза [10, с. 104–105].

Метою дослідження є визначення інформативного потенціалу та особливостей укладання тестаментів любецьких міщан доби Гетьманщини.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що міщанські тестаменти є важливим історичним джерелом, без залучення якого неможливо відтворити повну картину життя будь-якого українського міста ранньомодерної доби. Причому врахування жанрової природи цих документів

передбачає поряд із розкриттям джерельно-інформаційного потенціалу також паралельний аналіз їхньої внутрішньої структури.

Кожен тестамент укладався за встановленою формою, а його головною стилістичною особливістю була стандартизація мови, що виявлялася в широкому застосуванні слів ділової лексики, канцелярських штамів і шаблонів. За усталеною традицією початковий протокол тестаменту розпочинався з інвокації – молитовного звернення про захист до Отця, Сина, Святого Духа та Святої Трійці: «Во имя Отца и Сына и Святого Духа святую живоначальну и нераздѣлимую Троицу, станьсе тая реч ку хвале Божой и ку вѣчной памети Аминь» [11, с. 231]. Причому регулярне посилення на Святу Трійцю, яке з кінця XVI ст. почало вилучатися з формуляра документа [12, с. 62], свідчить про консерватизм регіонального діловодства «северо-западного края Черниговщины, который, будучи защищен от соседей болотами, сохранял дольше других местностей архаические формы в общественном быту» [11, с. III]. В інтитуляції вказувались особове іменування тестатора та його соціальний статус: «Я раб Божий, Дмистер Грюревич Козачко, обевател и мещанин любецкий» [11, с. 248]. У наступній частині початкового протоколу – нарації йшлося про безпосередні причини, що спонукали до укладання документа. Зазвичай такою причиною була тяжка хвороба заповідача: «иж будучи я навѣжоный от Господа Бога обложонною хворобою и на смертельной постели лежачы и видечи себе близшаго ку смерти, а нижли ку животу» [11, с. 249]. А ось Павло Помаз змушений був 26 лютого 1704 р. оформлювати новий заповіт ще й через розірвання попередньої угоди з любечанином Микитою Трибушним. Останній умовив підпилого Павла Помаза, який перед тим посварився зі своїм сином, переписати на себе частину земельних угідь, пообіцявши «при старости літ моих дозират и годоват и по смерти поховат и поминат» [10, с. 105]. Але, досягнувши бажаного, меткий знайомий «не тилко щоб дозирал <...> но и куска хліба не дал» [10, с. 105]. Обов'язковою умовою набуття тестаментом правової чинності була дієздатність тестатора. Через це в документах, як правило, зазначалось: «А потым умислилем собі пред часом години смертельной за доброй памяти и розсудку убозтво мое сиротинное роспорядит и записат» [10, с. 104]. Винятком є складений 12 квітня 1660 р.

тестамент Оксини Корніївни Потапики Кезихи, що не містить інформації про психічне здоров'я заповідачки.

Роздуми про марноту людського життя, неминучість смерті, а також сподівання на спасіння душі, що становили зміст такої клаузули, як аренга, не були притаманними досліджуваним документам. За спостереженнями науковців, аренга зазвичай не вписувалася до тестаментів, котрі готувались у середовищі містечкового православного міщанства в усіх регіонах України.

Текст основної частини тестаментів поділяється на диспозицію, кораборацію та санкцію. Хоч у тогочасній українській тестаментарній культурі розпорядження про поховальні й поминальні ритуали посідають важливе місце, у любецьких міщанських тестаментах відсутня розбудована складова, присвячена турботам заповідача про свої душу й тіло. Тут усе обмежується трафаретними формулюваннями на зразок: «а сн мой Леон повинен за таковую мою учинность тіло мое грішное погребом стим похоронит и отпоинат» [10, с. 105] або «а тѣло мое грѣшное зят мой, на йме Сила Брехун, мает поховат погребом христьянским и вшеляких памети дорочных одправит, як на то ест звычай христьянский» [11, с. 231] без жодних згадок про місце останнього спочинку чи грошові суми, виділені на поховальний обряд і молитви за упокій душі. Як припускає Наталія Білоус, подібні випадки могли траплятися тому, що для тестаторів місце поховання було очевидним, а всі клопоти, пов'язані з організацією похорону і поминок, вони воліли перекласти на своїх родичів та опікунів [12, с. 66]. На відміну від заповітів військово-політичної еліти Гетьманщини, в тестаментах любецького міщанства також відсутня будь-яка інформація щодо майнових чи грошових пожертв на користь церков і монастирів. Не йдеться тут і про допомогу калікам, сиротам, удовам. У зв'язку з цим розглянуті документи не можуть слугувати джерелом з історії благодійництва в гетьманській державі.

У будь-якому тестаменті основне місце посідає диспозиція щодо майнових справ, оскільки головною метою його укладання було визначення спадкоємців і розподіл майна між ними. Відповідні рядки дають можливість окреслити коло родинних зв'язків тестатора, охарактеризувати його взаємини з рідними та близькими людьми, знайомими тощо. Зазвичай основну частину маєностей успадковували сини. Так, Павло

Помаз відписав усю спадщину сину Леону, а Семен Бубельник – меншому сину Федору. Виявляючи турботу про долю пасинка Стефана, Дмитро Козачок залишив йому будинок у місті, двір, город і п'ять бортних дерев. Дмитровій дочці Посі дісталися будинок у Вомчиміхах під Любечем і четверо бортних дерев. Інші вомчимиські добра, а саме ґрунт, розоране й переліжне поля, мали бути розділені навпіл, у той час як тік переходив у спільне користування. Серед спадкоємців Захара Омеляновича Татарина фігурують його дружина Олена Степанівна Поскоківна, дочка Марія, а також брати Іван і Кіндрат. У тестаменті Оксини Потапихи Кезихи єдиним спадкоємцем узагалі виступає особа з-поза меж найближчої родини. При цьому тестаторка застерігає своїх чотирьох синів – Тишка, Кіндрата, Тимоха й Ісака не завдавати клопоту зятеві Силі Брехуну претензіями щодо отриманого статку.

Розглянуті документи дають вичерпне уявлення про нерухоме майно любечан та структуру їхньої власності. З них видно, що любецькі міщани володіли будинками, коморами, дворами, пляцями, токами та солодовнями. Природно, що важливим видом нерухомості для мешканців містечка була земля, наділи якої знаходились як у самому населеному пункті, так і в передмістях. Тому об'єктом заповідальних розпоряджень виступають городи, сади, ґрунти, поля та сіножаті. Дмитрові Козачку також належали бортні дерева, а Павлові Помазу – озера. Зі сторінок тестаментів нерідко можна почерпнути інформацію про локалізацію та якісний склад нерухомості. Попри відсутність відомостей про розміри земельних угідь, документи іноді проливають світло на характер їхнього використання. Господарство заможного міщанина відтворює тестамент Павла Помаза. Тут перераховано і пляц «з подлим будинком» [10, с. 104], «и сад лежачий за Нагорнею брамою, на предмістю стоячий в садах, помеж садом отца пречиского и саду Брехунова и синожат моя <...> лежачая под Кукарами, берег тесен озера, так теж и Мысовский ґрунт зо всіми угодиями належачими до того кґрунту, то ест в полях пахатных и не пахатных и в обълогах и в зарослях и в утчині (!) и в озерах и в синожатах того ж кґрунту» [10, с. 104], а також ще один «пляц з синожатю лежачою в вершині озера» [10, с. 105]. Щоправда, Мисовським ґрунтом і угіддями заповідач володів разом із Самійлом Брегинченком, а пляцом та сіножаттю – спільно з Микитою Трибушним.

Протилежну картину спостерігаємо стосовно рухомого майна, про яке зазвичай повідомляється загальними фразами: «товар ввесь з всим набытком дворовим належачий от мала и до велика» [10, с. 104]. І лише в датованому 20 березня 1672 р. заповіті Захара Омеляновича Татарина міститься деталізоване розпорядження: «а дотці Марії корову половую отказую и свынню» [13, арк. 1].

Дослідження тестаментів дозволяє відтворити шляхи формування статків окремих родин. На відміну від представників привілейованих верств суспільства, які за службу нерідко отримували маєтності від гетьманського чи царського уряду, міщани, як правило, успадковували їх по лінії спорідненості або набували власним коштом. Так, Оксина Потапіха Кезиха мала «кгрунт свой отчызный добра лежачии у мысох, который небожчик отец мой купил за гроши свои власныи у Мехеда Илича Терещецкого» [11, с. 231]. Дмитро Козачок будинок у місті зводив разом із пасинком «коштом и працею нашею» [11, с. 249], двір у Вомчиміхах – особисто, а бортні дерева отримав від батька. Тестамент Павла Помаза показує, що пляц із сіножаттю йому передав батько, пляц із хатою – тесть, а ще одну сіножать він придбав шляхом купівлі. З цього ж документа ми також довідуємося про суперечку, яка виникла за Мисовський ґрунт між Самійлом Брегинченком та «его млстю паном Полуботком» [10, с. 104–105]. Щоб компенсувати співвласнику «утрату и турбацию», Павло Помаз дав йому «за свою половину грошми зол[отих] одиннадцат и на три літа поступилем в озерах на своєю части и пожиток иле доход отбират» [10, с. 105]. Укладаючи 20 липня 1723 р. свій тестамент, Семен Бубельник, окрім батьківського двору, згадує «кгрунттик, мною самим купленный от Тереха Мороза жителя любецкого в року 1707» [14, арк. 1], «Також и пляц купленный за сім коп от Федора Заліського зятя, особно в місти купленных дві комор от Михайлы Коломыйца и от Максима Пинчука, жителей любецких» [14, арк. 1].

Серйозного клопоту тестаторам завдавали майнові та кредитні зобов'язання, записи про які трапляються на сторінках документів. Наприклад, Захар Омелянович Татарин не забуває нагадати, що «Зінко Науменко десят коп за коня з возом пну Захарию винен» [13, арк. 1–1 зв.]. З висоти набутого життєвого досвіду укладачі дають цінні, на їхній погляд, поради спадкоємцям стосовно використання того чи іншого майна.

«А хто бы міл сему грунту присиатся, то нехай коп десят отдаст, то волно ему тим грунтом пожитковати» [13, арк. 1 зв.], – радить вищезгаданий тестатор.

Важливим формальним елементом основної частини виступає кораборація, що підтверджувала останню волю заповідача й характеризувала кількісний і якісний склад свідків, присутніх при укладанні документа. Наприклад: «При котором то тестаментъ були люде добрыи и вѣры годныи мешчане любецкии, на йме Миско Чуган, Ничипор Щочал и Дмитр Козаченко, Кондрат Козечко и иных будучих не мало при писаню сего тестаменту» [11, с. 231]. Процедура засвідчення тестаментів Дмитра Козачка, Павла Помаза й Семена Бубельника також відбувалася за участі більш ніж чотирьох свідків. Для цього залучали людей з незаплямованою репутацією, «зацних» [13, арк. 1 зв.], «вѣры годных, справы добре свѣдомых» [11, с. 249]. Як бачимо, на практиці любецькі міщани дотримувалися приписів, що пізніше були відображені у «Правах, по которым судится малороссийский народ». Відповідно до 1-го пункту 4-го артикулу 14-го розділу цього проекту загального зводу законодавчих і нормативних актів кожен бажуючий оформити тестамент повинен був мати при собі кількох урядових персон або одну урядову і двох порядних приватних персон. У крайньому разі допускалося запрошення «трех или двоих, и не урядових же, но честних и вѣри достойных» [15, с. 328] осіб. Загалом із текстів розглянутих документів випливає, що мешканці Любеча звертали особливу увагу на соціальний статус свідків, який не міг бути нижчим, ніж статус самого заповідача.

Як і сьогодні, в суспільній практиці Гетьманщини оскарження заповітів було звичним явищем. Нерідко відразу після смерті спадкодавця обділені родичі починали судитися з особами, на користь яких були зроблені заповідальні розпорядження. Для запобігання цьому до основної частини вписували санкцію – погрози й прокляття на адресу всякого, хто наважився б порушити останню волю тестатора або способи її виконання. Формулювалися вони здебільшого стереотипними фразами: «А хтобы мѣл и важился сес мой тестамент остатнюю волю мою нарушит, тоды ис таковым суд буду мѣти на оном страшном судѣ Христовѣ пред судиею нелицемѣрным» [11, с. 231–232]. У тестаментах Захара Омеляновича Татарина й Семена Бубельника згадуються 318 отців I Вселен-

ського собору, якими в 325 р. був засуджений і відлучений від Церкви перший єретик Арій. Для більшої переконливості Павло Помаз застерігає потенційних порушників не лише прокляттям 318 святих нікейських отців, а й грошовим штрафом у 100 талярів: «а ежели бы хто сміл и важился хоч найменшую перепону чынит люб сыну моему Григорий и дочка моя Мария иле Микита Трибушный або сябры поміжные и люди общие, то таковой не уйдет проклятия стых отц 318 иже во Никеї положено анафема и анамарафа и пред судией нелицемірным на втором прішествиї зо мною розсудится и на вряди як духовном, так и свицком, запълатит вины талерей сто неотпустно и сурового караня не увойдет, ежели сей мой декрет тестамяяльный смертелный нарушатимет и касоватимет» [10, с. 105].

Таким чином, під час упорядкування майнових і родинних справ заповідачі спиралися на норми звичаєвого права, законодавства Гетьманщини, а також могли керуватись особистими симпатіями чи антипатіями.

У кінцевому протоколі зазначалися дата та місце складання документа. Наприклад: «Писан у Любечу, в дому Дмитра Григоревича, року 1689, месеца сентеврия 29 дня» [11, с. 249]. Щоправда, в ряді випадків на місце написання вказує не безпосередньо топонім, а співвіднесений з ним ад'єктом. На завершальній стадії підготовки тестаменту відбувалося його засвідчення шляхом підписання та проставлення печатки (печаток). Як правило, тестамент засвідчувався кількома підписами в послідовності, що відповідала посадам або соціальному статусу. Реквізит «підпис» складався з найменування особи, на прохання якої засвідчувався документ, найменування особи, яка його підписувала, та її особистого підпису: «За устною и очевистою прозбою пана Тимоха Кезенка, яко сам писат неуместный до того тестаменту подписал руку. Григорей Демидович рукою (М. П.). За устною и очевистою прозбою звышпомененных особ до того тестаменту подписался. Богдан Корнѣевич рукою» [11, с. 232]. При цьому нерідко зазначалась і посада особи, яка підписувала заповіт. Наприклад: «Притомный будущый по прошенію Семіона Бубелника до сего тестаменту руку приложил Гаврііл Ерофіев поп Стопречиский любецкый» [14, арк. 1]. Для засвідчення тестаментів Захара Омеляновича Татарина, Дмитра Козачка й Павла Помаза також були запрошені духовні особи.

Мали місце випадки, коли до заповіту пізніше вносилися додаткові записи, що певним чином коригували його зміст. Так, 4 січня 1698 р., тобто більш ніж через 8 років після укладання документа, отримувач спадку Степан Козаченко перед любецьким сотником, війтом, городовим отаманом та іншими поважними персонами просив вилучити з духівниці ті успадковані маєтності, які він перед цим продав Авраму Никифоровичу.

Наукова новизна. Уперше проведено дослідження інформативного потенціалу й особливостей укладання п'яти тестаментів любецьких міщан другої половини XVII – першої половини XVIII ст., зокрема двох неопублікованих, що зберігаються в Інституті рукопису НБУ імені В. І. Вернадського. Не виключаємо, що подальші пошуки в архівних фондах уможливлять розширення даного реєстру.

Висновки. Загалом розглянуті тестаменти є цікавим історичним джерелом, що характеризує різні сторони соціально-економічного життя міського суспільства й норми тогочасного спадкового права. Зокрема, вони дають певне уявлення про майновий статус укладачів, а іноді й дозволяють з'ясувати шляхи формування їхніх статків. На підставі опрацьованих матеріалів можна зробити висновок, що в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. любечани переважно займалися землеробством, рідше промислами, зокрема бортництвом. Тестаменти також належним чином відображають родинні, приятельські й ділові стосунки між жителями міста. Більше того, вони дозволяють дістати уявлення про деякі ментальні риси укладачів. Крім інформації соціально-економічного, історико-правового й генеалогічного характеру, розглянуті документи містять цікаві подробиці також з історії повсякдення. І, нарешті, вони є важливим джерелом з історії Любеча та його передмість, оскільки згадувані в них урбаноніми й агрооніми можна з успіхом залучати для реконструкції регіонального топонімного фонду та простору XVII–XVIII ст. Знайомство місцевих писарів з давніми традиціями структурування тексту відбилося на уніфікації формуляра тестаментів. Адже формуляр заповітів любецьких міщан містить усі основні клаузули, що були притаманні для відповідних ділових паперів ранньомодерної доби, за винятком аренги. Перспективу подальших розвідок убачаємо в архівних пошуках, що дозволять розширити джерельну базу дослідження.

Список використаних джерел

1. Кривошея І., Кривошея І. Тестаменти козацької старшини Гетьманщини другої половини XVIII ст. як джерело історії повсякдення // УІЖ. 2019. № 5. С. 147–166. <https://doi.org/10.15407/uhj2019.05.147>
2. Кривошея О. В. Збірка духовних заповітів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як історичне джерело // Гілея. 2007. Вип. 8. С. 274–284.
3. Кривошея О. В. Тестаменти як джерело до історії духовенства // Гілея. 2008. Вип. 13. С. 274–284.
4. Кривошея О. В. Тестаменти як складова фамільних архівів // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2002. Вип. 26. С. 81–91.
5. Кривошея В., Кривошея О. Інформативні можливості заповітів козацької старшини Гетьманщини // Козацька скарбниця: гетьманські читання. Чернівці, 2011. Вип. 7. С. 8–39.
6. Барловська А. До питання про родинні пріоритети козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст. (За матеріалами духовних заповітів) // Сіверянський літопис. 2000. № 1. С. 33–36.
7. Попружна А. В. Заповіти козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст. // Науковий вісник Сіверщини. 2018. Вип. 1. С. 118–130. <https://doi.org/10.32755/sjeducation.2018.01.118>
8. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упоряд. С. О. Павленко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1142 с.
9. Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк: у 2 т. Київ: ДП НВЦ «Пріоритети», 2012. Т. 1. 516 с.
10. Мицик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії Сіверщини (XVII–XVIII ст.) (Частина 8) // Сіверянський літопис. 2017. № 6. С. 89–127.
11. Любецкий архив графа Милорадовича / [под. ред. А. Лазаревского]. Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1898. Вып. 1. VI, 256, VI с.
12. Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. Київ: Простір, 2011. 200 с.
13. Інститут рукопису НБУВ. Ф. І. Од. зб. 66155. Арк. 1–1 зв.
14. Інститут рукопису НБУВ. Ф. І. Од. зб. 66126. Арк. 1.
15. Права, по котрым судится малороссийский народ / под. ред. А. Ф. Кистяковского. Киев: Унив. тип., 1879. 114, 844, 73, 27 с.

*Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0001-6326-3594

e-mail: dzyraivan@ukr.net

Testaments of Liubech burgesses as historical source and monuments of Hetmanshchyna clerical work

The goal of the work. Determining the informative potential of the testaments of the Liubech burgesses of the Cossack era, as well as the peculiarities of concluding this type of documents. **The methodology** involves the use of historical-logical, comparative and empirical research methods, as well as techniques of paleographic analysis. **The scientific novelty** of the article is due to the fact that for a long time the testaments of the inhabitants of the cities of the Ukrainian hetman state, including Liubech, remained unexplored. It is a question of finding out the possibility of their source and information potential, as well as considering the process of unification of forms and text structure of documents. Therefore, the source analysis performed by the author will help those scholars who study the history of the cities of the Hetmanshchyna in general and Chernihiv-Sivershchyna in particular. **Conclusions.** The described documents are an important historical source, which makes it possible to recreate various aspects of the social and everyday life of the inhabitants of the town of Liubech in the second half of the 17th– the first half of the 18th century. The source and information potential of testaments can be successfully used to study the socio-economic history of Liubech, norms of contemporary inheritance law, cultural and living conditions, genealogy of individual town-dweller families, regional toponymy and even to outline the mentality of the compilers. The testamentary form of the Liubech burgesses contains all the main clauses that were inherent in the relevant business papers of the early modern period, with the exception of the arenga. The presence of some typical clichés that in the middle of the 17th century have already lost their validity, indicates the conservative nature of regional office work.

Key words: testament, Liubech, burgesses, heirs, testator, Hetmanshchyna, form.

*Стаття підготовлена 4 липня 2021 року;
подана до друку 11 січня 2022 року.*